

ÎNTRE COMUNITATE ȘI OFICIALITĂȚI. SCRISORILE DE CHEZĂȘIE ALE IOBAGILOR ȘI PREOȚIMEA ROMÂNĂ (SECOLELE XVI-XVIII)

Susana Andea *

Abstract: *The letters of surety of the serfs, frequently found in all the 17th-18th century family archives, allow us to observe some aspects related to the role of priests in the community. The involvement of the Romanian priesthood in the life of the communities was diverse. Leaving aside the aspects pertaining to religious life, the documents point out various features of their status as well as the role they played due to their knowledge of writing and reading. The percentage of such documents preserved to date represents, unfortunately, a tiny part of the existing total. The Romanian priest with the ranking of nobleman often appears in the position of arbitrator judge, as a witness at the closing of a letter of surety, and often he is himself a bailman, guarantor for another serf. The vast majority of documents mentioning the involvement of the priest in warranty situations bear his seal and signature.*

Keywords: Transylvania, letters of surety, Romanian priest, serfs, literacy.

Poziționarea preotului în comunitate a fost investigată sub multiple aspecte, cel mai adesea, în strânsă corelație cu viața religioasă desfășurată în jurul bisericii. Sporirea numărului de preoți cunoscători ai scrisului și cititului a contribuit la re poziționarea acestora în comunitate, unde uneori primesc roluri necunoscute anterior. Promovarea reformei în spațiul transilvan a încurajat printre altele și înființarea de școli, cu scopul principal al învățării cititului cărților sfinte și, în subsidiar, al scrisului. A rezultat astfel un număr de cunoscători ai cititului și scrisului în limbile vernaculare: maghiara, germana, româna, care au reușit, cel puțin să-și pună semnătura pe acte. Preoții comunităților religiilor recepte, bucurându-se și de sprijinul stăpânilor de pământ, al autorităților în general, au obținut în privința însușirii scrisului și cititului în limbile materne rezultate mai bune. Ca atare, prezența lor în actele secolului al XVII-lea a fost mult mai vizibilă. Uneori îi aflăm menționați ca juzi arbitri în anumite acte de vânzare-cumpărare, spre exemplu la 1618 mai 31¹, între cei trei menționați se află și predicatorul Bacsony Mihály din Zoltan, scaunul Sepsi. Alteori apar ca și împuterniciți ai unor nobili pentru ascultări de martori, reprezentări la procese. Un exemplu din anul 1615, în șirul celor recunoscuți de principele Gabriel Bethlen ca și reprezentanți (*procuratores*), pentru Georgius Pokai de Mărtinești din Crăciunești *pro jurium suorum tuitione et defensione* se află și preoți

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: eandea@yahoo.com

¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Colecția generală, nr. 444 [infra: SJAN Cluj].

„Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu». Series Historica”, tom LXI, 2022, Supliment nr. 2, p. 61-73.

(*pastores*)². Același Pokai mai sus pomenit, la 1630, nominaliza ca împuterniciți ai lui, printre alte persoane laice, pe Ioan Szilágyi *pasztor ecclesie* în Sânbenedic și pe Georgius Szalaczj *pasztor ecclesie* în Lucafalău³.

În acest stadiu al demersului nostru, vom insista cu precădere asupra surprinderii preoțimii române din Transilvania în documentele de secol XVII-XVIII⁴, în special a celor cu caracter juridic, prin mijlocirea practicării scrierii.

Dacă durata rolului de jude sătesc era de la unu la patru ani, putând fi reales, un preot activa mult mai mult într-o așezare, fiind cel care oferea suportul moral, educativ și nu numai, fiind și el la rândul său, de regulă, un membru de vază al așezării. Îl aflăm în stare de simplu iobag, dar și de nobil, subordonat ierarhic protopopului, vlădiciei, fără rosturi laice administrative recunoscute legal.

O serie de reglementări legislative din epocă s-au referit la competențele preoților și, în special, la cele ale preoților români în materie de judecăți. Delimitarea atribuțiilor autorităților laice de cele eccleziastice în domeniul judiciar apare constant în dispozițiile legislative ale evului mediu, dar și în epoca premodernă. Cea mai frecventă situație a fost cea generată de amestecul bisericii în cele lumești și invers. Așa de exemplu, în anul 1647⁵, se decide ca preoții români să nu intervină în judecăți ce nu țin de competențele lor și nici să nu pretindă gloabe de la laici. O altă dispoziție a stărilor din anul 1655⁶ reglementa procedura judiciară în situația unor eventuale plângeri pornite împotriva vlădiciei. O astfel de pricină se putea porni la nivelul comitatului, de unde putea să ajungă la Tabla princiară, urmând ca vlădica să depună o chezașie de 200 florini că va sta în fața legii și că va avea din ce să despăgubească partea vătămată. Am selectat doar câteva exemple din șirul dispozițiilor legislative referitoare la statutul preoțimii române din Transilvania⁷.

Puținele acte păstrate surprind intervenția autorităților administrative (principe, comite, juzii nobililor) în vederea aplicării sau, dimpotrivă, a suspendării unor decizii luate de biserică. Acestea, potrivit competențelor recunoscute, se referă la dreptul familial (divorț, succesiune pe linie feminină). Avem, astfel, la 1631, o intervenție a judeului nobililor din cercul de sus al

² SJAN Cluj, Colecția generală, nr. 414.

³ SJAN Cluj, Colecția generală, nr. 567.

⁴ Avram Andea, *Scrisul vernacular în primele documente și însemnări românești din Transilvania (1578-1600)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2016, p. 45-64; Idem, *Medieval Latin Writing and Vernacular Languages* în vol. *Between Public and Private. Writing Praxis in Transylvania during the XIII-XVII Centuries*, coord.: Susana Andea, Cluj-Napoca/Gatineau, 2019, p. 267-292.

⁵ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek, X (1637-1648)*, szerk.: Szilágyi Sándor, Budapest, 1884, p. 457 [infra: EOE].

⁶ EOE, XI (1649-1658), szerk.: Szilágyi Sándor, Budapest, 1886, art. XIV, p. 196.

⁷ Mai pe larg, la David Prodan, *Jobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I, *Supușii*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 99-102.

Scaunului Mureș, adresată orașului Bistrița, în favoarea susținerii divorțului fetei lui Gheorghe Popa, pe motivul că Rus Gheorghe din Runc, soțul fetei sale, a fost hoț înaintea căsătoriei lor, iar divorțul fusese acceptat și de vlădica Dosoftei⁸. O altă situație menționată de acte datează din anul 1661, când avem o poruncă a principelui Ioan Kemény adresată episcopului ortodox, dar și conducerii comitatului Dăbâca, pentru a impune protopopului din zonă recunoașterea unui divorț⁹.

Un aspect mai puțin avut în vedere de către cercetările anterioare a fost cel al implicării preotului în viața comunității prin mijlocirea cunoașterii scrierii și cititului, lăsând la o parte activitățile strict legate de biserică. Ascensiunea socială prin educație nu mai reprezenta o noutate pentru secolul al XVII-lea. Se cunosc puține date despre cărțile deținute, despre eventuale biblioteci ale preoților români, în general fiind păstrate informațiile despre cartea bisericească. Un exemplu interesant vine din anul 1642 mai 15, Borșa, când comitele de Maramureș cere intervenția orașului Bistrița, pentru aplicarea legii în cazul lui Popa Ionaș din Vișeu de Mijloc, protopop, în legătură cu moștenirea rămasă în urma decesului lui Popa Toma din Năsăud. Potrivit testamentului întocmit de cel răposat, cărțile sale reveneau de drept fiilor lui, iar fetelor li s-ar fi convenit alte bunuri solicitate acum¹⁰. Din păcate, nu sunt precizate alte informații despre cărțile revendicate, presupunem că ar fi fost vorba de cărți religioase. La 1647 mai 14, Urmeniș¹¹, Paul Alvinczi cerea sprijinul judeului orașului Bistrița pentru Todor Dascăluș din Urmeniș, numit Grama, căruia în contul unei datorii avute față de oraș i-au fost luate cărțile (*nemw nemw konyveit*) deținute împreună cu alte bunuri. O altă mențiune interesantă din anul 20 iulie 1689, Gherla¹², vorbește despre iobagul Roska Vaszlie din Căpâlna, care în timpul războiului și-a depus spre păstrare la Bistrița, într-o ladă, cărți și alte lucruri. A plătit regulat chiria convenită, dar i se refuză restituirea lor, pe motiv că ar fi fost luate de trupele imperiale. Sunt exemple, puține este adevărat, dar care arată că lectura unor cărți, grija pentru educație nu era străină românilor. Era o cale folosită atât de cei aparținători religiilor recepte, recunoscute de lege, cât și de românii excluși și socotiți în afara religiilor oficial acceptate. Desigur că în general, tentativa de depășire a statutului social s-a lovit de obstacolele ridicate de stăpânii de pământ aflați în pierdere. Astfel în anul 1624¹³, pentru a se opri această împotrivire, în situația religiilor recepte stările au adoptat o hotărâre prin care s-a decis ca stăpânii de pământ să nu poată să-i scoată de la școli împotriva voinței lor, sub pedeapsa de 1.000 florini, pe cei aflați la vârsta școlară.

⁸ SJAN Cluj, Primăria Orașului Bistrița [infra: P.O. Bistrița], Documente, nr. 10433.

⁹ *Ibidem*, Documente, nr. 16046.

¹⁰ *Ibidem*, Documente, nr. 13036.

¹¹ *Ibidem*, Documente nr. 12987.

¹² *Ibidem*, Documente, nr. 21580.

¹³ EOE, VIII (1621-1629), szerk: Szilágyi Sándor, Budapest, 1882, p. 235.

În cazul românilor iobagi aspiranți la statutul de preot, situația a fost una mai dramatică. În anul 1642¹⁴, stările au interzis ca vlădica să mai sfințească preoți din rândul iobagilor neștiutori de carte, sub pedeapsa pierderii funcției (*sub amissione officii*). Argumentul adus a fost acela că s-ar fi încercat în acest fel să se ocolească slujirea stăpânului. Așa după cum se cunoaște, însușirea cunoștințelor de scris și de citit pentru copiii iobagilor români a fost posibilă, fie prin frecventarea unor școli reformate, înființate și protejate pe domeniile princiare, puține la număr și inaccesibile lor, fie prin mijlocirea „școlilor” de pe lângă mănăstiri. În pofida greutăților întâmpinate, se pare că numărul aspiranților la preoție a crescut, dovadă în acest sens fiind revenirea stărilor asupra aceluiași subiect din anul 1664¹⁵. Acum se preciza că întrucât o parte din fiii de iobagi se duc la școli pentru a scăpa de iobăgie, se dispune introducerea chezașiei că ei vor reveni ca și preoți sau dascăli în sat, că se întorc la starea de iobăgie. În lipsa chezașilor preținși, se acceptă depunerea de jurământ în sensul celor de mai sus.

O conscriere (*connumeratio*) efectuată în anul 1647¹⁶, privitoare la preoții români de pe domeniile princiare: Făgăraș, Comana, Porumbac, preciza pe lângă numărul lor, statutul și informații legate de cunoașterea scrisului și cititului. Din totalul de 89 de preoți examinați, pentru marea lor majoritate s-a specificat că știu scrie și citi în limba romană (*oláh irás és olvasni*) la un nivel de *mediocriter*, că unii cunosc și scrierea sârbească (*rác irás*), despre alții că știu să silabisească și, desigur, toți cunosc *Crezul Tatăl nostru, Cele zece porunci*¹⁷. Au primit evaluări mai bune preoții care proveneau din familii de preoți, care alături de părinte au învățat mai bine scrisul și cititul. Imaginea rezultată nu a fost una prea încurajatoare cu privire la nivelul de educație și de însușire a scrisului și cititului de către preoții români. Lipsesc date pentru întreg spațiul geografic pentru a avea o imagine veridică asupra nivelului atins în însușirea scrisului și a cititului. Majoritatea covârșitoare a preoților ortodocși au învățat scrierea cu caractere chirilice în limba română și doar cei care au frecventat alte școli au învățat să scrie cu litere latine.

Implicarea preoților în viața comunităților a fost consemnată, printre altele, în scrisorile de chezașie. Cunoscute în actele de epocă din perioada Voievodatului sau mai târziu a Principatului ca și *littere fideiussoria, kezes levelek* prin care se garanta pentru ceva: bani, bunuri sau pentru o persoană etc., au fost destul de des uzitate, având un rol important în epoca princiară, când primesc conotații și utilizări necunoscute anterior. Act cu caracter juridic, redactat inițial exclusiv de către autoritățile recunoscute oficial cu rosturi în domeniu,

¹⁴ EOE, X, p. 328.

¹⁵ EOE, XVIII (1683-1686), szerk.: Szilágyi Sándor, Budapest, 1895, p. 93-94.

¹⁶ *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I, ed.: David Prodan, Liviu Ursuțiu, Maria Ursuțiu, București, Edit. Academiei RSR, 1970, p. 831-841.

¹⁷ SJAN Cluj, Colecția generală, nr. 1183.

scrisoarea de chezășie devine în timp un instrument semioficial în spațiul privat, prin care se încerca obținerea și menținerea unui bun, a unui drept. Juristul Werbőczy în Tripartitul binecunoscut, ce adunase dispozițiile legislative practicate în regatul maghiar, menționează acest tip de act în puține situații, marea majoritate din spațiul dreptului privat, civil¹⁸. Practica sugerează însă un apel mai frecvent și mai larg la aceste instrumente¹⁹ (*sub cautione fideiussoria*) chiar în relațiile de vecinătăți statale. Se garanta, de exemplu, menținerea unor taxe vamale, eliberarea unor persoane pe chezășie²⁰, plata datoriilor era chezășuită²¹, răscumpărarea unui omor²² etc.

În mediul urban actele de chezășie au primit alte conotații determinate de realitățile mediului citadin. Nu sunt însă foarte frecvente. Ele cuprind îndeosebi chezășii pentru plata unor datorii, zălogiri, vânzări, eventual eliberări din închisoare și, mai rar, se află unele acte care încearcă să oprească plecarea iobagilor de pe domeniile orașelor²³. În registrul cu procesele verbale ale consiliului orașului Turda, în intervalul 1603-1678, se regăsesc câteva mențiuni referitoare la fenomenul chezășiei de pe domeniul orașului. Astfel, la 20 noiembrie 1666²⁴, se consemnează că feciorul român Gliga Luon se jură și se leagă iobag veșnic pentru orașul Turda. Chezași pentru el sunt: Kövári Paskulj, judele din Deleni, iobagul lui Comjatzegi Mátyás și jelerul Gombos Tivadar. Interesantă devine situația în anul 1670 mai²⁵, când pentru iobagul jeler al orașului Turda, Gombos Tivadar, stau chezași iobagul Kövári Paskulj, de mai sus, și Breza Toma, iobagul lui Jobbagi András. Fiecare chezaș își asumă plata a 40 de florini dacă ar fugi cel chezășuit. Banii vor fi adunați de hotnog, împreună cu judele, iar dacă nu se vor găsi la fiecare 40 de florini, vor fi prinși și ținuți în prinsoare până la plata integrală. Ca martori ai actului sunt menționați notarul jurat și Ioan Terenyi. Conform înregistrării din 3 iunie 1672²⁶, pentru iobagii

¹⁸ Werbőczy István *Hármaskönyve*, szerk.: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, Budapest, 1894, p. 91, 154, 314.

¹⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Ub. IV (1416-1437)*, ed. Gustav Gündisch, Hermannstadt, 1937, p. 604.

²⁰ *Documenta Romaniae Historica, Series C, Transilvania*, vol. XVI (1381-1385), ed.: Susana Andea, Lidia Gross, Adinel Dincă, București, Edit. Academiei Române, 2014, nr. 297 [infra: DRH].

²¹ DRH, *Series D, Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), ed.: Mihai Berza, Constantin Cihodaru, Damaschim Mioc, Francisc Pall, Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, București, 1977, nr. 210.

²² DRH, C, vol. X (1351-1355), ed.: S. Belu, I. Dani, A. Răduțiu, V. Pervain, K. Gündisch, București, 1977, nr. 315.

²³ Kiss András, *Források és értelmezések*, Bukarest, Kriterion, 1994; Bogdándi Zolt, *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*, Kolozsvár, 2012, p. 118-119.

²⁴ *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678*, ed. Wolf Rudolf, Kolozsvár, 1993, p. 47 [Infra: *Torda város...*].

²⁵ *Torda város ...*, p. 51.

²⁶ *Ibidem*, p. 53.

orașului Turda, Mirtze Miklos și Mirtze Andreika, care se angajează că nu vor fugi, se pun chezași, fiecare cu 40 de florini, un număr de opt iobagi ai unor nobili din zonă. Patru dintre aceștia sunt din Petreștii de Sus și anume: Ballus Ianos, iobagul lui Josika Gábor, Deak Janos, iobagul lui Lugosi Ferencz, Sandor Gabrilla, iobagul lui Bethlen Miklos, Popa Gligor, iobagul lui Fodor Jakab restul din Jara, Livada etc.

În esență, actul de chezașie includea o înțelegere, o învoială între părți, referitoare la bani, bunuri, fapte cu violență, în care o altă persoană garantează cu bani sau bunuri respectarea celor asumate. În caz de nepunere în practică, chezașul suportă el însuși plata banilor, a bunurilor imobile sau mobile, conform celor scrise. Valabilitatea actului dura atât timp cât trăia chezașul, dar în unele situații în care formulările îi includeau și pe urmașii săi, valabilitatea era prelungită²⁷. Asemenea situații au fost excepții de la regulă. Se mai impune și o altă constatare. De regulă, chezașii au un statut cel puțin egal cu cel al chezașuitului sau sunt aduse numeric mai multe persoane pentru a se asigura astfel o posibilă recuperare a unui prejudiciu.

Credibilitatea actului era asigurată, cel puțin inițial, de instituția emitentă, de regulă una recunoscută juridic. Astfel, în anul 1602, în fața Capitlului din Alba Iulia opt nobili garantează și chezașuiesc împreună cu moșiile lor că nobilul Toldalagi, aflat în închisoare, nu va mai ține legătura cu Moise Székely²⁸. O altă împrejurare binecunoscută a fost cea creată în Transilvania după eșecul expediției lui Gheorghe Rákoczi al II-lea în Polonia (1657), când multe persoane ajung în robie la tătari. Pentru răscumpărarea acestora s-au împrumutat bani, s-au garantat cu moșii plata unor sume, întocmindu-se uneori acte de garanție. Ulterior, cei eliberați, aflați în imposibilitatea de a restitui sumele împrumutate, au pus în dificultate pe garanți, pricina ajungând în dezbaterea stărilor unde s-a solicitat ca țara să suporte plata acestor bani, întrucât au ajuns în robie fiind în slujba țării²⁹ din porunca principelui. Alte situații indică perpetuarea unor astfel de acțiuni. De exemplu, pentru a fi eliberați din robia tătară, unii garantează plata banilor dați cu pământurile avute sau se leagă iobagi pentru plata banilor. Astfel de demersuri, întâlnite spre exemplu în cazul lui Béldi (1662-1670)³⁰, determină intervenția principelui Apafi pentru a opri aceste acțiuni ce tindeau să devină uzuale.

După răscoala lui Gheorghe Doja (1514) și îngrădirea mutării iobagilor de pe o moșie pe alta, își face apariția în arealul transilvan o nouă specie de acte: scrisoarea de chezașie a iobagului³¹. Destul de frecvent, îndeosebi din secolul al

²⁷ Dosa Elek, *Erdélyihoni Magyar magánjogtan*, Kolozsvártt, 1861, p. 511.

²⁸ *Az Erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600-1613*, ed. Gálfi Emőke, Kolozsvár, 2016, nr. 51, p. 29.

²⁹ EOE, XII (1658-1661), szerk.: Szilágyi Sándor, Budapest, 1887, art. III, p. 221.

³⁰ SJAN Cluj, Fond Béldi, cutia nr. 2.

³¹ Subiectul analizat mai pe larg, la D. Prodan, *op.cit.*, p. 450-462.

XVII-lea, subiectul a fost dezbătut de stările întrunite în adunarea țării. De exemplu, în anul 1628³², acestea decid ca românii și rușii (oroszok ?) fugiți de pe domeniile stăpânilor lor să poată fi prinși și puși sub chezășie. Doi ani mai târziu, în anul 1630³³, se revine asupra subiectului cu o precizare: dacă nu se vor afla chezași, atunci fugarii să depună jurământ. Desigur că sunt și alte dispoziții, asupra cărora nu insistăm aici, fiind analizate în cercetările anterioare.

Dacă pentru secolul al XVI-lea vorbim despre un număr relativ restrâns, ulterior pentru secolele XVII și XVIII se cunosc o multitudine de acte de chezășie, cu o mare varietate în conținutul lor. Creșterea lor numerică a fost una direct proporțională cu fenomenul fugii iobagilor de pe moșii. Desigur că nu toate actele de chezășie ale iobagilor au avut în vedere exclusiv fuga lor de pe moșii. Unele s-au întocmit pentru fapte de furt, silnicii, împrumuturi, înțelegeri, vânzări etc. De exemplu, la 1741³⁴, se face o scrisoare de garanție pentru că s-a dat cu împrumut trei mierțe de porumb dascălului din Mociu. Un alt exemplu de scrisoare de chezășie, din anul 1737 ianuarie 7³⁵, privește practicarea crâșmăritului în Șpring, actul purtând semnătura cu chirilice și pecetea celor doi preoți români. La 1747 iunie 15, Negrileşti³⁶, comitatul Solnocului Interior, se dau chezași pentru eliberarea din închisoare a lui Gyurka Onul din Negrileşti, închis de doi ani la închisoare pentru că ar fi „bolunzit” cu „mătragună” pe cineva din dragoste.

Arhivele familiale păstrate ale marilor domenii conțin multe astfel de documente. Cercetări ale temei efectuate la nivelul domeniului princiar al Gurghiului³⁷ și dezvoltate apoi la nivelul altor domenii princiare, în special cel al Făgărașului³⁸, au creionat în linii mari fenomenul chezășiei din Transilvania, urmând ca pe viitor să fie lămurite toate particularitățile ei și să fie elaborate principiile general valabile. Se poate afirma, însă, că aceste acte au fost în epocă un mijloc prin care stăpânii de pământ au încercat să se asigure de păstrarea bunurilor lor – iobagii. Legarea de glie, împiedicarea mutării lor de pe un domeniu pe altul sau în afara granițelor a temperat oarecum procesul de migrație, dar nu l-a oprit. Actul de chezășie devenise un instrument util prin care se asigura păstrarea bunului mobil, reprezentat de iobag, prin responsabilizarea unei terțe persoane.

³² EOE, VIII, art. VI, p. 484.

³³ EOE, IX (1629-1637), szerk.: Szilágyi Sándor, Budapest, 1883, p. 92.

³⁴ *Erdélyi Magyar szótörténeti tár VI*, K-Ki, Redactor: Szabó T. Attila, Budapest-Bukarest, 1993, p. 620.

³⁵ SJAN Cluj, Fond Josika de Vlaha, nr. 6.

³⁶ *Ibidem*, nr. 115.

³⁷ Liviu Ursuțiu, *Chezășia pe domeniul Gurghiului la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, „Marisia”, 1976, 6, p. 155-156.

³⁸ David Prodan, *op. cit.*, p.453-466.

Adesea actele de chezășie pentru iobagi au fost făcute în prezența autorităților comitatense reprezentate de: vicecomite, juzii nobililor, de notarii comitatului, juzii arbitri. De exemplu, vicecomitele comitatului Târnava, la 1667 aprilie 22³⁹, împreună cu preotul român Popa Andrejka din Sâncel, adevăresc chezășia pentru un iobag. În perioada anilor 1650-1664⁴⁰, aflăm mai multe acte de acest gen date la Hălmagiu de către Rác Francisc, judele nobililor din comitatul Zarandului. Un act extrem de interesant prin informațiile cuprinse este cel datat 11 ianuarie 1664⁴¹ și emis de către autoritățile comitatului Zarand, în chestiunea chezășiei pentru Oprea din Hălmagiu, iobagul lui Bethlen Domokos. La 1670 noiembrie 23⁴², Hălmagiu, Vajda István, judele nobililor din comitatul Zarandului, adevărea chezășia lui Racz István din Brusturi și a iobagului lui Nyicodim Ladislau pentru iobagul Dubicz Gheorghe din Herseg (?) că nu va fugi. Notarul comitatului Zarand, aflat la Ineu, scrie astfel de acte la 1656 noiembrie 3⁴³, între cei doi chezași fiind Popa Gheorghe și Baldaras Mihai din Hodiș, iobagii lui Székely. La 1666 februarie⁴⁴, la Mihăeni, comitatul Solnocului Interior, trei juzi arbitri, între care și Popa Mihai din Brusturi, nobili, adevăresc o chezășie, preotul semnând actul cu chirilice, alături de pecetea pusă pe act. Alte exemple din secolul al XVIII-lea sporesc numărul actelor de chezășie pentru iobagi în care preoții români sunt menționați. Astfel, la 1723 august 3, octombrie 15⁴⁵, Bretea, scrisorile de chezășie sunt semnate alături de o persoană nobilă de către Popa Ioan, cu chirilice pentru iobagul Bugyul Daniel. O situație similară la 1725 august 17⁴⁶, Popa Janos, predicator român (*olah predicator*) nobil din Spălnaca, comitatul Alba, semnează cu chirilice și pecetluiește o scrisoare de iobăgie. La 1736 octombrie 31, chezășia pentru Metye Nicolae era asigurată de preotul ce semnează cu chirilice actul; la fel întâlnim o situație similară la 1737 iunie 2⁴⁷, Cisteiu de Mureș, unde Popa Roman *olah parochus* semnează actul de chezășie tot cu chirilice. Șirul exemplelor ar putea continua.

Potrivit formulărilor din act, chezașii își asumă „benevol” obligațiile din document, exprimare care ține mai degrabă de formularistica documentului decât exprimă o realitate, mai ales dacă se ia în considerare cuantumul acestor îndatoriri luate asupra lor. Nu cunoaștem cine îi aduce pe acești chezași, iobagul sau stăpânul de pământ. Este de presupus ca în situații diverse, ambele părți să conlucreze în această direcție. Cert este doar faptul că chezașul, cel puțin teoretic,

³⁹ SJAN Cluj, Fond Bethlen de Ictar, nr. 60.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 61.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 6.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 6, 9.

trebuia să fie o persoană credibilă, cu o stare materială corespunzătoare obligațiilor asumate prin act. De regulă, iobagii sunt chezașii iobagilor, mai rar o persoană de o altă condiție își asumă responsabilități de acest gen. De obicei, numeric sunt doi iobagi chezași pentru unul, alteori numărul lor crește la patru, șase sau chiar la zece, de exemplu în chestiuni de furt. Cu cât sunt mai mulți chezași, cu atât este mai mare siguranța stăpânului. Un exemplu din iulie 1670, Araci⁴⁸, comitatul Alba, menționează faptul că Kiss Stojan se leagă iobag familiei Beldi. Șapte iobagi români chezășuiesc că acesta nu va fugi de pe moșie. La 1731 septembrie 30, Grebeniș⁴⁹, un act de chezășie arată că Mathe Gligor din Grebeniș se leagă iobag pentru Petki Sárá. Ca și chezași că nu va fugi de pe moșie sunt menționate cinci persoane: Popa Vasile, Bosa Onya, Oltyan Onya, Thomas Thodor, Maricsikan Dan. Un alt act întocmit cu aceeași dată și locație (1731 septembrie 30 Grebeniș)⁵⁰ vorbește despre chezășia pentru iobagul Kracsium Ioan garantată acum prin Flintye Onycza, Pakular Opre și alți șapte iobagi români.

Credem că apropiații, rudele, conlocuitorii așezării aflați sub aceeași stăpânire au fost cel mai adesea luați ca și chezași. Așa cum s-a constatat în cercetări anterioare, uneori chezașii au fost aduși și din alte așezări învecinate aflate sub alte stăpâniri. Un act extrem de interesant prin informațiile cuprinse este cel datat 11 ianuarie 1664⁵¹ și emis de către autoritățile comitatului Zarand, în chestiunea chezășiei pentru Oprea din Hălmagiu, iobagul lui Bethlen Domokos. Iobagii chezași sunt ai nobililor Rac István, Ban István, Balogh Mathé iar doi dintre aceștia, Bujka Gheorghe și Bujka Ilie sunt iobagii episcopului orthodox Sava Brancovici.

Actele de chezășie au generat întrebări surprinzătoare referitoare la posibilitatea de punere în practică a celor cuprinse în ele. Nu sunt prea multe documente sau informații din care să rezulte cum și dacă chezașii au fost obligați la plata efectivă a celor asumate în scris. Dificultatea rezultă și din statutul iobagilor aflați în slujba unor stăpâni diferiți, apoi din faptul că nu există dovezi că cele asumate pot fi aplicate, respectiv, că dispun de posibilitățile pecuniare înscrise. Actele indică o practică oarecum ciudată, faptul că cineva putea fi chezaș pentru mai multe persoane, nefiind o reglementare care să îngreuească această chezășuire, ba mai mult, cel chezășuit devine chezaș⁵². Deși puține, există acte care sugerează punerea în aplicare a celor prevăzute. În mod frecvent, atunci când s-a încercat aceasta, cel care a fost trimis să execute prevederile din actele de chezășie ale iobagilor a fost judele satului. Un exemplu din anul 1679/1681⁵³, provenit din urbariul Hunedoarei, indică o astfel de practică. În

⁴⁸ SJAN Cluj, Fond Beldi, cutia nr. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, cutia nr. 3.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ SJAN Cluj, Bethlen de Ictar, nr. 60.

⁵² A se vedea nota 25.

⁵³ *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, VI, p. 620.

schimb, sunt mai multe exemplele în care stăpânul de pământ pretinde iobagul fugit la alt stăpân pe pământ prin judecată. În dovedirea dreptului asupra celui fugit au fost invocate actele de stăpânire, de moștenire etc. și mai puțin actele de chezășie care au rămas mai mult un instrument util stăpânului de pământ la nivelul scaunului de judecată domenal⁵⁴. Interesantă ni se pare mențiunea din anul 1636 februarie, din Protocolul scaunului inferior de judecată al comitatului Turda⁵⁵, unde a fost judecată o pricină în care o persoană se dăduse pe sine *in perpetuam servitutum* împreună cu urmașii săi. Deliberatul instanței de judecată menționează faptul că, întrucât cei doi oameni nu și-au pus semnăturile pe act, nici nu le-au semnat pe credință, nici nu a fost scris de mâna lor, este necesar să se facă dovada că este adevărat (*hogy a két specificalt embereknek sem chirographumok nincsen az köteslevélben, sem fide mediante nem irták, sőt nem is maga kezirása*). Prevederile din scrisorile de chezășie au fost puse în practică, îndeosebi în secolul al XVIII-lea, aceasta explicând numărul mare de acte de acest tip păstrate cu grijă în toate arhivele familiale.

Majoritatea scrisorilor de chezășie au fost scrise în limba maghiară, limba oficială a Principatului. Cu certitudine, însă, că au fost scrise și în alte limbi, precum germana sau româna. De altfel, termenul de *chizeaş* cu accepțiunea de garant, se regăsește spre exemplu în textul Paliei de la Orăștie⁵⁶ (1581), așa cum multe alte acte redactate în limba română îl cuprind împreună cu alți termeni juridici⁵⁷. Este binecunoscută scrisoarea în limba română a lui Popa Iane din Șcheii Brașovului (1587)⁵⁸, prin care informa despre iertarea ucigașilor unui secui prin chezășia unor boieri din Țara Făgărașului care garantează cu 60 de florini pentru mort și 60 de florini drept birșag că vor păstra buna vecinătate.

Scrisorile de chezășie ale iobagilor, indiferent de motivul chezășiei, înregistrează prezența preoților în două ipostaze. Una în care el, alături de alte personaje, este martor, reprezintă autoritatea emitentă în fața căreia se asumă chezășia, validează actul prin semnătura proprie și cu pecetea proprie, situație valabilă atunci când preotul avea și statutul de persoană nobilă. Un exemplu din

⁵⁴ Pentru exemplificare a practicii judiciare la nivelul comitatului Turda a se vedea: Dáné Veronka, „Az Őnagysága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori birósági gyakorlat*, Debrecen-Kolozsvár, 2006.

⁵⁵ *Torda vármegye jegyzőkönyvei, I (1607-1658)*, ed. Dáné Veronka, Cluj, 2009, p. 376.

⁵⁶ Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1972, p. 139.

⁵⁷ Aurel Răduțiu, *Acte țărănești în limba română din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, 1976, p. 81-101; Idem, *Actele bisericești în limba română ca izvor pentru vocabularul social al satului în epoca feudală*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 1977, 22, fasc. 1, p. 28-41.

⁵⁸ SJAN Brașov, Colecția Stenner, I, nr. 509; Gernot Nusbächer, *Datarea documentului popii Iane din Șcheii Brașovului (1587)*, „Limba Română”, XXV (1976), nr. 3, p. 269-274; *Documente și însemnări românești din secolul al XVII-lea*, Text, indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș, Alexandra Roman-Morariu, București, Edit. Academiei RSR, 1979, p. 203-204.

1717 mai 17, Alămor⁵⁹, arată că Popa Constantin și Popa Ionașcu, nobili, în calitate de juzi arbitri (*közbirák*) întăresc chezașia asumată de nouă iobagi din Alămor ai lui Adam Székely pentru doi iobagi ai lui Alexandru Teleki, închiși în casa sfatului la Sibiu. Statutul preoților români în marea lor majoritate de iobagi, dar și cunoștințele dobândite prin educație au fost elementele care au determinat deseori implicarea lor în viața comunității. Un exemplu în acest sens este actul din anul 1665 mai 1⁶⁰, Recea, prin care Radu Vlad, aflat în Dejani, după ce fugise de pe moșia Recea a boierului Boier Sigismund se jură pe Fecioara Maria, pe cei 12 apostoli și pe Sfânta Treime că dacă va fi iertat de închisoare și nu va fi pedepsit, îl va sluji ca iobag veșnic pe Boier Sigismund și pe urmașii lui. Actul a fost întocmit în fața și în prezența lui Boier Ștefan de Recea, Boier Andrei Deak de Recea și a lui Popa Opra din Recea, ultimul semnând cu chirilice, alături de pecetea proprie pusă pe act, cei trei având calitatea de martori ai chezașiei.

O altă situație, mult mai frecventă a fost cea în care preotul, iobag și el, are statutul de chezaș pentru alt iobag. Dacă îi permiteau cunoștințele de scris, semna cu litere chirilice actul.

În sensul celor de mai sus, o informație interesantă se află într-un act de chezașie întocmit în limba maghiară în anul 1648⁶¹, la Igrîșul Vechi, prin care Popa Petru, predicator român în Igrîșul Vechi și Popa Radu, predicator român în Bârgăneț, se dau chezași pentru Opra Pulyank, iobagul român al lui Apafi Boldizsár din Mălâncrav. Conform uzanței, fiecare își asumă garanția pentru 40 de florini, la care este asociată și pierderea slujbei de preot (*s papi tisztunktöl is megh foszthasunk*) în cazul în care iobagul ar fugi. Este o garanție mai neobișnuită, așa cum este și adnotarea actului cu înscris în chirilice (4 rânduri). Există de asemenea mai multe exemple de documente în care preoții stau chezași pentru cei care doresc să ia calea preoției. În actul din 5 iulie 1695⁶², Iernut, preotul din Silivaș, comitatul Târnavei, Popa Ștefan și fiul său Kira Iuon se obligă în fața lui Bethlen István și a soției sale Macskási Judith printr-o garanție de 35 de florini și un mânz, că va reveni tot ca iobag pe moșie după ce va fi preot, că nu va face demersuri pentru a ieși din iobăgie și, în plus, se obligă, la o plată anuală de 6 florini și alte bunuri în natură.

Uneori lucrurile au stat invers. Iobagii stau chezași în fața stăpânului pentru preot. Într-un act datat 13 septembrie 1703⁶³, doi iobagi ai lui Andrei Nalaczi și trei iobagi ai lui Mihail Mera din Urisiul de Sus stau chezași pentru preotul Cernea Lupu din Urisiul de Sus. Aceștia garantează că își va îndeplini obligațiile, că fără acordul stăpânei de pământ nu-și va trimite fiii să se facă preoți și că va

⁵⁹ Liviu Ursuțiu, *op.cit.*, p. 264.

⁶⁰ SJAN Cluj, Colecția generală, nr. 1183.

⁶¹ Magyar Országos Levéltár, P1957, (Apafi család).

⁶² SJAN Cluj, Fond Bethlen de Ictar, nr. 61.

⁶³ Liviu Ursuțiu, *op. cit.*, p. 264.

achita cele cuvenite în natură. Un act emis la 1676 iunie 13, Drașov⁶⁴, vorbește despre readucerea pe moșia Romos de către soția lui Marcu voievodul (Marko Vajdané) stăpâna, a iobagului Ciukur Nikula, care fugise cu ajutorul tatălui său pentru a deveni preot.

În privința locului în care a fost întocmit actul de chezășie pentru iobag, este precizată așezarea, apoi concret la casa nobilului x, la casa judeului din sat, a cnezului și, mai rar, alte locații, cum ar fi cea a preotului. Un exemplu interesant este oferit de actul de chezășie scris la 18 octombrie 1725, la Bii⁶⁵, comitatul Cluj, la casa judeului sătesc Lupe Gabor, iobagul lui Wesselenyi, prin care se chezășuiește pentru trei iobagi fugiți. Unul dintre chezași era Popa Gheorghe, preotul român (*olá pap*) de la biserica românească (*olá ecclesia*). Pe unul dintre cei trei fugiți îl chema, nu întâmplător, Pap Vaszilie. La 1699⁶⁶ actul era întocmit în casa preotului din Șopteriu, Popa Vaszilie, asigurându-se chezășia pentru iobagul Ieremia Vonya cu suma de 40 de florini. Cu alte cuvinte, actul putea fi întocmit oriunde, la casa judeului sau a unui nobil, a preotului, etc.

O altă întrebare referitoare la cine plătește pentru întocmirea actului așteaptă clarificări. Un exemplu din anul 1756⁶⁷ vorbește despre eliberarea din închisoarea din Hălmăgel pe chezășie. Cel închis pentru furt plătește zece șuștaci (1 șuștac = 6 crețari sau 12 dinari) drept garanție iar pentru întocmirea actului plătește doi mariași (1 mariaș = 16 apoi 20 de crețari). Nu avem acte din care să rezulte cine suportă cheltuiala în cazul scrisorilor de chezășie pentru iobagi. Probabil că plata a fost asumată în funcție de cuprinsul actului de către o parte sau alta, cel mai adesea de persoana pentru care se chezășuia.

În mod frecvent cuantumul chezășiei pentru un iobag a fost fixat la 40 de florini, fie că era vorba de legarea ca iobag, fie de asigurarea că nu va fugi. Exemplele anterioare din documente dovedesc aceasta. Avem și alte situații când chezășia pentru iobagi se referea la revenirea pe moșie după anumite activități sezoniere desfășurate în afara ei. De exemplu, la 1773, Hațeg⁶⁸, se întocmea un act de chezășie cu plata a 40 de florini, dacă iobagii nu ar fi revenit de la pășunatul din Banat (*passunáltatván Banatusban*) de la Băile Mehadiiei (*Mehadiiai feredökre*). Alteori, de exemplu în 1663 aprilie 28⁶⁹, chezășia pentru Lupu Petru era ridicată la 200 florini.

Rezultă din cele mai sus că implicarea preoțimii în viața comunităților a fost una diversă. Pe lângă organizarea vieții religioase, uneori au consolidat autoritatea laică cu cea morală. Lăsând la o parte aspectele vieții religioase, actele surprind diverse aspecte ale statutului lor, ca și rolul jucat acolo în special prin

⁶⁴ SJAN Cluj, Fond Josika de Vlaha, nr. 13

⁶⁵ SJAN Cluj, Fond Bethlen de Ictar, nr. 61.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, VI, p. 620.

⁶⁸ SJAN Cluj, Fond Josika de Vlaha, nr. 115.

⁶⁹ SJAN Cluj, Fond Beldi, cutia nr. 2.

mijlocirea cunoștințelor de scris și de citit. Nobili, stăpâni de iobagi, ca în cazul episcopului ortodox Sava Brancovici, sau mici nobili și cel mai adesea țărani, preoți au fost uneori și deținători ai unor mici biblioteci. Scrisorile de chezășie ale iobagilor, frecvent întâlnite în toate arhivele familiale de secol XVII-XVIII, au permis surprinderea unor aspecte referitoare la rolul preoților în comunitate. Procentual, astfel de documente păstrate până azi reprezintă, din păcate, o parte infimă din totalul existent. Preotul cu statut de nobil apare deseori în poziția de jude arbitru, de martor la încheierea unui act de chezășie și adesea este el însuși chezaș, garant al altui iobag. Marea majoritate a actelor care menționează implicarea preotului în chezășie au pecetea și semnătura acestuia. Nu am găsit acte de chezășie scrise integral de un preot, indiferent dacă el a aparținut religiilor recepte sau religiei ortodoxe. Secolul al XVII-lea și îndeosebi cel următor, proporțional cu creșterea interesului pentru actul scris, ca și al valorizării acestuia, înregistrează o mai mare prezență a clerului. Am avut în vedere, în special, poziționarea și implicarea preoțimii române în ambientul laic al epocii.

